

1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı*

Prof. Dr. Bihterin VURAL DİNÇKOL** - Ar. Gör. Alper IŞIK***

ÖZET

Yurttaşlık kavramı, gerek yazılı anayasaların varlığından önce gerek yazılı anayasalardan sonraki süreçte devlete ait olmanın esaslarını belirleyen kilit bir kavram olarak her zaman önem arz etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve Osmanlı Devleti'nin çöküş aşamalarında ilk olarak 1876 Kanun-i Esasi, daha sonradan 1909 yılında yapılan kapsamlı değişiklikler, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve son olarak da 1924 Anayasası yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasası, 6 bölümden ve 105 maddeden oluşur. Kendisinden önce yürürlükte olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun aksine daha detaylı düzenlemeler içermektedir. Bunun yanı sıra 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yer almayan temel hak ve hürriyetlere ilişkin düzenlemeler 1924 Anayasasında yer almaktadır. Kuşkusuz düzenlenen temel hak ve özgürlüklerin öznesi yurttaşlardır. Anayasada yer alan hakların öznesi olan yurttaşların kimler olduğu da Anayasa metninde yer almaktadır.

Makalede, yurttaş kavramının kısa bir tanımı ve günümüzde taşıdığı anlam ele alınacak, ardından 1876 Kanun-i Esasi, 1909 değişiklikleri, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve 1924 Anayasasında yer alan yurttaş tanımları incelenecek ve 1924 Anayasasında yurttaşlık tanımına ilişkin yürütülen tartışmalara değinilecektir. 1924 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle anayasada yer alan yurttaş tanımının analizi yapılacak ve 1924 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde yurttaşlık

* Bu makale, "Türkiye'de Ulus-Devlet ve Gayrimüslim Azınlık" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku ABD Öğretim Üyesi.

*** Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku ABD Araştırma Görevlisi.

anlayışını yansıtan belli başlı kanunlardan bahsedilecektir. Ardından 1924 Anayasasında yer alan tanımın 1961 ve 1982 Anayasalarındaki yurttaş tanımıyla arasındaki farka dikkat çekilecektir. Son olarak ise ülkemizde sıklıkla gündeme gelen yeni bir anayasa hazırlanması düşüncesi göz önüne alınarak, muhtemel bir yurttaşlık tanımı önerisi sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1924 Anayasası, yurttaşlık anlayışı, millet anlayışı, çoğulcu demokrasi, ulus-devlet

ABSTRACT

The concept of citizenship as a key concept, has always been important for determining the basis of belonging to the state not only before the existence of written constitution but also after it. In the phases of the Republic of Turkey and the collapse of the Ottoman Empire, firstly 1876 Kanun-i Esasi (The Fundamental Law), subsequently comprehensive changes made in 1909, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Fundamental Organisation Act) and finally 1924 Constitution came into force. 1924 Constitution consists of 6 chapters and 105 articles. Unlike 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu which was in force before 1924 Constitution, it contains more detailed regulations. Apart from that, provisions on fundamental rights and freedom which are not included in 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, are located in 1924 Constitution. Certainly, the subject of fundamental rights and freedoms are citizens. Citizenship, who are the subject of the rights in the constitutions, are regulated in Constitution.

In this paper, a short description of the concept of citizen and its today's meaning are discussed. Then definitions of citizenship in 1876 Kanun-i Esasi, 1909 amendments, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu and 1924 Constitution are examined and focus on debates regarding the definition of citizenship in the 1924 Constitution. A definition of citizenship in the 1924 Constitution is analyzed and some codes reflecting the understanding of citizenship is mentioned. Also, differences between the definition in 1961 and 1982 and the definition in 1924 Constitutions are showed. Finally the idea of drafting a new constitution which is often raised is considered and a possible definition of citizenship is presented.

Keywords: *the 1924 Constitution, understanding of citizenship, understanding of nation, pluralistic democracy, the nation-state*

I. YURTTAŞLIK KAVRAMI

Tarihsel süreçte gelişerek bugün bir çok devletin anayasalarında somut tanımlar şeklinde yerini alan yurttaşlık kavramı, modern devlet düşüncesine ait bir kavram olsa da kavramı daha eskiye götürmek olasıdır. Dolayısıyla yurttaşlık kavramı köken olarak modern devletten çok daha öncesine dayanmaktadır. Yurttaşlık kavramı toplumsal algıda çoğunlukla hukuki tanımından bağımsız olarak düşünülür. Dolayısıyla yurttaşlık, hukuki bir mahiyete sahip olmasının yanında, tarihsel, sosyolojik ve politik bilgilerle de çerçevesi çizilmeye çalışılan bir kavramdır. Modern hukukta yurttaşlığın kazanımı için "*kan esası*" ve "*toprak esası*" benimsenmiştir. Yurttaş kavramı pratikte, Antik Yunan'da şehir devleti olarak tabir edilen '*polis*'e aidiyetin ifadesi şeklinde olmuştur. Yurttaşlık kelimesinin Latin kökenli dillerde karşılıkları olan "*citizen*", "*citoyen*" kelimeleri, şehir (*city*, *cité*) kökeninden gelmekte ve "*bir şehrin yaşayanı*"¹ olarak etimolojik karşılığını bulmaktadır. Dolayısıyla İngilizce'de "*citizen*" Fransızca'da "*citoyen*" olarak adlandırılan yurttaşlık kavramının aslında şehir devletine ve şehirliliğe has bir durum olduğuna işaret edilmektedir. Modern devlette yurttaşlık ise zamanla birey-devlet arasındaki hukuki bağlılığa işaret eder hale dönüşmüştür. Çünkü birey, devletin temelidir, zira bireysiz bir topluluk ve dolayısıyla devlet düşünülemez². Bu sebeptendir ki yurttaşlık kavramının birey-devlet arasındaki bağın niteliğini çözümlemek için taşıdığı önem açıktır.

Tarihsel süreçte yurttaş kavramına siyasal oluşumlarla birlikte düşünürler de katkı sunmuştur. Bunlardan en önemlisi Aristoteles'tir. Aristoteles yurttaş kavramı için "*tek bir tanım üzerinde bir uzlaşma yoktur*"³ demektedir ancak kendi tanımını da "*karar alma ve yargı süreçleri-*

¹ **Walter W. SKEAT**, *An Etymological Dictionary of the English Language*, New York, 1985, s. 111.

Inhabitant of a city http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=Citoyen+&searchmode=none (Erişim Tarihi: 01/10/2015)

² **Hicri FİŞEK**, *Anayasa ve Vatandaşlık*, Ankara, 1961, s. 2.

³ **Ernest BARKER (Ed.)**, *The Politics of Aristotle*, Oxford University Press, 1958, s. 93.

ne katılan erkek"⁴ olarak yapmaktadır. Yurttaşlık doğuştan, aileden veya sonradan kazanılabilir ve yurttaş seçimlere katılır, meclislere üye olur ve kamu gücünde pay sahibidir⁵. Ancak Aristoteles'in düşüncesinde yurttaş statüsü site içindeki bütün yaşayanların sahip olduğu bir statü değildir. Yabancılar ve köleler, yurttaş değil konuktur⁶. Aristoteles'in hocası olan Platon'a göre de yurttaşlar üç sınıfa ayrılırlar; yöneten konumunda bulunan yöneticiler, koruyan konumunda bulunan askerler ve üreticiler⁷. Üreticiler en geniş sınıftır ancak yönetimde yer almazlar ve askerler üretim faaliyetinde yer almamalarına rağmen maaş olarak üretilenleri alırlar⁸. Bu yüzden yurttaşlar arası bir eşitlikten söz edemeyiz⁹.

Yurttaşlık kavramının günümüzde bu kadar belirleyici olmasının sebebi, devletle birey arasındaki ilişkinin niteliğine dair bir kavram olmasında yatar. Günümüzde yurttaşlığın bir haklar ve ödevler bütünü olduğunu düşünürsek, bu kavramın sosyal sözleşme teorisini savunan yazarların da ilgi alanına girdiğini söyleyebiliriz. Ancak yurttaşlığın bir haklar ve ödevler bütünü olduğuna ilişkin önemli tespitlerden biri de Jean Bodin'e aittir. Bodin, yurttaşı egemene olan bağlılığıyla tanımlar ve egemen bu bağlılığa karşılık olarak yurttaşa, adalet, öğüt, yardım ve koruma götürür¹⁰. Karşılıklı yükümlülükler bağlamında yapılan bu değerlendirmeye benzer çıkarımlar sosyal sözleşmeciler düşünürlerde de görülmektedir. Sosyal sözleşme teorisini savunan önemli düşünürlerden biri Thomas Hobbes'dur. Hobbes'un sosyal sözleşme teorisinde iki önemli kavram vardır; "*egemen*" ve "*uyruk*". Yurttaşlık konusuna doğrudan temas ettiği için uyruk kavramı önemlidir. Hobbes, uyruk kavramını egemenin dışında kalanlar olarak tanımlar. Egemenlik ise; "*büyük bir topluluğun üyelerinin birbirleriyle yaptıkları ahitlerle, her birinin huzur ve*

⁴ BARKER, s. 93.

⁵ Mehmet AKAD/Bihterin VURAL DİNÇKOL/Nihat BULUT, Genel Kamu Hukuku, İstanbul, 2015, s. 35.

⁶ İlhan F. AKIN, Kamu Hukuku, İstanbul, 1979, s. 14.

⁷ AKAD/VURAL DİNÇKOL/BULUT, s. 27.

⁸ PLATON, La République, Paris, 1966, s. 303.

⁹ Derek HEATER, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, İstanbul, 2007, Çev: Meral DELİKARA ÜST, s. 28.

¹⁰ Mehmet Ali AĞAOĞULLARI/Levent KÖKER, Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı, Ankara, 2009, s. 24.

sükunu ve ortak savunmaları için, içlerinden birinin, onun uygun bulacağı şekilde, hepsinin birden gücünü ve imkanlarını kullanabilmesidir"¹¹. Egemenin yasama yetkisi mutlak ve değiştirene kadar koyduğu yasalarla bağlıdır, aksi halde düzen korunamaz¹². Hobbes'un yaptığı bir başka tanıma göre ise; "Her yurttaş ve bağımlı her tüzel kişi, egemen gücü elinde bulunduranın tebaası olarak adlandırılır"¹³. Yurttaşlık teorisine ilişkin çıkarımlarda bulunan önemli düşünürlerden biri de Jean-Jacques Rousseau'dur. Yurttaşlık kavramına değinmeden önce dikkate alınması gereken kavram ise genel iradedir. Genel irade, özel iradelerin tek tek toplamı değil, topluluğun ortaya koyduğu iradedir¹⁴. Rousseau'ya göre yurttaş (citoyen) "egemen otoriteye tek tek katılan kişilerdir", "devletin yasalarının altında kalan, ona uymak zorunda kalan kişiler" ise uyruk (sujet) olarak adlandırılır¹⁵. Rousseau'nun yaptığı ikili sınıflandırma bizi aktif-pasif yurttaş olarak adlandırılacak bir ayrıma götürmektedir. Bunun yanı sıra Aristoteles'in klasik tanımında belirtilen karar alma ve yargı süreçlerine katılma unsurunun aktif yurttaşlığa gönderme yaptığını söyleyebiliriz.

Yukarıda yer alan görüşler ekseninde önceleri sınırlı bir topluluğa hasredilen "yurttaş" sıfatı Fransız Devrimi'yle birlikte toplumun, kadınlar hariç, bütün üyelerine tanınan bir sıfat haline gelmiştir. Ancak bu tanınma durumu da kolay olmamıştır. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra, burjuva ve halk bir çatışma halindedir. Burjuva mensupları, talep ettikleri siyasal hakların yalnızca mülk sahibi Fransızlara tanınmasını istemektedirler. Bu talebe göre mal sahibi olan Fransızlar aktif yurttaş olacak ve oy hakkına sahip olacaktır. Mal sahibi olmayanlar ise pasif yurttaş olacaktır¹⁶. Ancak burjuvazinin bu isteği kabul görmemiştir ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinde hukuksal eşitlik prensibi kabul edilmiştir. Hukuksal eşitliğin boyutlarından biri de seçme hakkının tüm halka ait olmasıdır¹⁷. Bu görüşe en şiddetli olarak kar-

¹¹ Thomas HOBBS, Leviathan, İstanbul, 2013, Çev: Semih LİM, s. 136.

¹² AKAD/VURAL DİNÇKOL/BULUT, s. 111.

¹³ Thomas HOBBS, Elementa Philosophica De Cive-Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri, İstanbul, 2014, Çev: Deniz ZARAKOLU, s. 84.

¹⁴ AKAD/VURAL DİNÇKOL/BULUT, s. 137.

¹⁵ Jean-Jacques ROUSSEAU, Du Contrat Social, Paris, 2001, s. 58.

¹⁶ Alphonse AULARD, Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi, Cilt: 1, Ankara, 2011, Çev: Nazım POROY, s. 48.

¹⁷ AULARD, s. 71.

şı çıkanlardan biri Sièyes'dir. Sièyes'ye göre; modern toplumun temeli insanlar arasındaki iş bölümüdür ve siyaset de bir uzmanlık alanıdır. Dolayısıyla herkesin bu konu hakkında fikir yürütmesi doğru değildir. Sièyes'nin görüşlerini kısmen de olsa yansıtan aktif yurttaş-pasif yurttaş ayrımı, 1791'de Fransa'da oluşturulan iki kademeli ve vergiye dayalı seçim sisteminde etkili olmuştur¹⁸. Yurttaşlık kavramının hukuksal eşitliğe evrilmesinde sosyal sözleşmeci düşünürlerin önemli payı vardır. Devleti oluşturanların bireyler olduğunu ve devletin bu bireylerin bir tasavvuru olduğu, dolayısıyla herkesin doğuştan eşit olduğu göz önüne alınırsa, devlet içinde ayrıcalıklı sıfatların bulunmaması gerektiği yönündeki tespitler, "yurttaş" sıfatının herkese tanınmasında önemli bir düşünsel birikimdir.

Fransız Devrimi, tarihsel önemi itibariyle feodaliteden ulus-devletler dönemine geçişin başlangıcıdır. Bu dönemde yurttaşlığın ayırım gözetilmeksizin herkese tanınan bir hak olduğunu belirtmiştik. Yurttaş anlayışı bununla birlikte başka bir nitelikle daha özdeşleşmiştir. Bu kavram "ulus" kavramıdır. Çünkü devletin kurucu unsuru ve meşruiyet temeli bundan böyle türdeş bir halk olarak kabul görecektir¹⁹. Bu durumun dolaylı bir sonucu olarak da ulus-devletler içindeki bölgesel ve yerel farklılıklara kuşkuyla bakılması görülebilir, bunun yanında merkezi devlete de bir temel teşkil ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Bu durumu, ulusların kendilerini değerli görmeleriyle birlikte düşündüğümüzde ulusçuluğun yükseldiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra yükselen ulusçuluğun sebebinin Immanuel Kant'a dayandıranlar da mevcuttur. Kant, insan olmanın koşulunu bireylerin "kendi kaderlerini tayin etme"lerine dayandırmıştır. Bu anlayış günümüzde hala gündemden düşmeyen "ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı"na uyarlanmış ve ulusçuluk ciddi bir ivme kazanmıştır²⁰. Ulus kavramına bireylerin sahip olduğu

¹⁸ Lucien JAUME, Fransız Devrimi'nde Yurttaş ve Devlet, Ed: Quentin SKINNER/ Bo STRATH, Devletler ve Yurttaşlar, içinde, İstanbul, 2011, Çev: Gökhan AKSAY, s. 161.; Sièyes'nin konuya ilişkin açıklamalarının detaylı bir analizi için bkz. Arda ATAKAN, Putlaştırılmış Bir Kavram: Milli İrade, Mehmet AKAD'a Armağan, içinde, İstanbul, 2012, s. 236-240.

¹⁹ Yurttaş ve ulus arasında hangisinin daha öncelikli olduğu konusundaki tartışma için bkz. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI, Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği, İstanbul, 2010, s. 231.

²⁰ Umut ÖZKIRIMLI, Milliyetçilik Kuramları, Ankara, 2015, s. 34; Ayşe KADIOĞLU, Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları, Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, içinde, Ed: Ayşe KADIOĞLU, İstanbul, 2012, s. 21-30.

özelliklerin değer görülmesinin yansımaları bu kavramın dönüşümünü açıklamak açısından önemlidir. Ulus kavramının bireye ait olan özelliklerle açıklanması, ulusun da tıpkı birey gibi tek bir iradeye sahip olması gerektiği fikrini doğurur. Bu durumun devletin içinde yaşayan ve toplamı ulus olarak ifade edilen insan topluluğunun homojen ve türdeş olmasına yol açtığını söyleyebiliriz. Bir başka şekilde ifade edecek olursak, ulusun tek bir iradesinin olduğunu kabul etmek bizi, ulusun türdeş bir şekilde kurgulanmasına götürecektir²¹. Ulusun türdeş bir şekilde kurgulanması, amacına bakıldığında, demokrasi adına girilen bir çabadır. Çünkü devletin kurucu iradesi hükümdardan veya ilahi kaynaklardan değil ulustan gelmektedir. Ancak türdeş bir ulus yaratma amacı, farklı olanı kavramın kapsamı dışında bırakmaktadır. Dolayısıyla aynı etnik kökenden gelmeyen, aynı dili konuşmayan, aynı dine mensup olmayan kişilerin yurttaşlık bağına sahip olsalar da ulus kavramına dahil olup olmadıkları günümüze kadar gelen bir tartışma konusudur. Türdeş uluslar yaratarak ulus egemenliğini hakim kılma yönündeki çabalar, farklılıkları dışlar hale geldiğinde, evrensellik iddiası taşıyan insan hakları kavramıyla çelişmeye başlamaktadır. Kuşkusuz ulusun ana unsuru olan yurttaş ile insan haklarının öznesi olan insan kavramı bir çok durumda örtüşmektedir. Ancak yurttaş kavramıyla ulus kavramının örtüşmediği durumlarda insan haklarıyla yurttaş kavramının çatıştığını söyleyebiliriz. Erözden'in ifade ettiği şekilde ifade edecek olursak; *"bazı kritik noktalarda, "ulusal" olanın "insani" olandan zarar görme ihtimalinin belirdiği o hayati alanlarda, "yurttaş" ile "insan" pekala çatışabilecektir"*²². Yurttaş kavramına ilişkin pratik ve teorik görüşleri bu şekilde ortaya koyduktan sonra 1924 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde yurttaşlığa ilişkin tartışmalara değinmek gerekecektir.

II. 1924 ANAYASASI DÖNEMİNDE YURTTAŞLIK

A. 1924 ANAYASASI ÖNCESİ YURTTAŞLIK DÜZENLEMELERİ

1924 Anayasasında yurttaşlık anlayışına değinmeden önce, 1924 Anayasasının yürürlüğe girmesine kadar gelen süreçlerde anayasa ve yurttaş ilişkisine değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nin

²¹ Ozan ERÖZDEN, *Ulus-Devlet*, İstanbul, 2013, s. 179.

²² ERÖZDEN, s.180.

yurttaşlık anlayışı, kuruluşundan Tanzimat Dönemi'ne kadar ağırlıklı olarak İslam hukukuna göre şekillenmiştir. Daha sonrasında Tanzimat ve Islahat Fermanları ve sonrasındaki süreçle birlikte gayrimüslimleri de içine alan bir eşit yurttaşlık çabasının izleri görülmektedir. Burada karşımıza iki temel metin çıkmaktadır: ilki "1869 tarihli *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*", diğeri ise "1876 tarihli *Kanun-i Esasi*"dir. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, İslam ülkelerinde yapılan ilk yasal yurttaşlık düzenlemesi olması bakımından önemlidir. Ayrıca Kanunname o zamana kadar olan Osmanlı yurttaşlık anlayışından da ayrılan bir takım düzenlemelere sahiptir. Örneğin İslam hukuku ve Roma'nın toprak esasının bir bileşimi olan Osmanlı yurttaşlık anlayışı bu Kanunname ile yurttaşlığın asli kazanımında "*kan esasi*"nı benimsemiştir. Toprak esası yerine kan esasının benimsenmesinin sebeplerinden birinin de mevcut kapitülasyonlar olduğu iddia edilmektedir²³. Kanunname'nin bir diğer önemli özelliği de Cumhuriyet kurulduktan sonra da 23 Mayıs 1928 tarihli 1312 sayılı Vatandaşlık Kanunu'nun yayımlanmasına kadar yaklaşık 60 sene yürürlükte kalmış olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de ise yurttaşlık kavramı, temel hak ve özgürlüklerin başlangıç kısmında yer almaktadır ve detaylı bir düzenlemeye sahip değildir. Detaylı bir yurttaşlık düzenlemesinin anayasada yer almamasının sebebi yurttaşlığı düzenleyen Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin, Kanun-i Esasi'den daha önce yürürlüğe girmiş olması olarak düşünülebilir. Bu duruma paralel olarak Kanun-i Esasi'nin yurttaşlık ile ilgili olarak koyduğu bir takım soyut ilkeler mevcuttur. Tanzimat ve Islahat Fermanları'nda yer alan gelişmelere paralel olarak, yurttaşlık anlayışında din faktörü göz ardı edilmiş ve tüm yurttaşların özgür ve eşit olduğu kabul edilmiştir. Kanun-i Esasi'de yer alan bu vurgular Avrupa'da yükselen ulusçuluk akımlarına karşı toprak bütünlüğünü korumak isteyen Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemlerden biridir. Devlet içinde yaşayan bireyler arasında ırk ya da din üzerinden bir ayırımı gidilmeksizin herkesi Osmanlı yurttaşlığına sahip olup olmamasına göre ayıran bu anlayışa "Osmanlılık" anlayışı denir²⁴.

²³ **Osman Fazıl BERKİ**, Türk Vatandaşlığı Hukukunda Toprak Esasının Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 1970, Cilt: 27, Sayı 1-2, s. 68.

²⁴ **Yusuf AKÇURA**, Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara, 1976, s. 19.

Yurttaşlık konusu 1876 Kanun-i Esasi'nin 8. ve devamı maddelerinde kendine yer bulmuştur. Kanun-i Esasi'ye göre "*Devlet-i Osmaniye Tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine hangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir*"²⁵. Madde metninde herhangi bir dini veya ırki gönderme olmadığından, Kanun-i Esasi'de eski Osmanlı millet sisteminin yerini, modern yurttaşlık anlayışının aldığını söylemek gerekir. Kanun-i Esasi kısa bir süre yürürlükte kaldıktan sonra II. Abdülhamid tarafından Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla birlikte askıya alınmıştır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Rumeli'den başlattığı eylemler sonucunda II. Abdülhamid, uzun bir tereddüitten sonra Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyarak II. Meşrutiyeti ilan etmiştir²⁶. 1908 yılında tekrar yürürlüğe giren Kanun-i Esasi, tekrar ilga edilme ihtimaline karşı padişahın yetkilerini önemli ölçüde sınırlamıştır ve 1909 yılında köklü değişiklikler geçirmiştir. Kanun-i Esasi'nin bu dönemde 21 maddesi değiştirilmiş, bir maddesi kaldırılmış ve üç madde metne eklenmiştir. Bu değişimlerden en önemlisi, kaldırılan tek madde olan Kanun-i Esasi'nin ilk halinde mevcut bulunan ve padişaha "*hükümetin emniyetini ihlal ettikleri bir polis soruşturması sonucunda belli olanları*" sürgüne yollama yetkisi veren 113. maddedir. Bunun yanı sıra yeni tanınan özgürlükler de, Kanun-i Esasi'nin ilk haliyle paralel olarak tüm yurttaşlara tanınmıştır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ise ilk anayasa olarak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiyesi bir geçiş dönemi anayasasıdır ve oldukça kısadır. 23 maddeden oluşan bu metinde yalnızca devletin teşkilatlanmasından bahsedilmiştir. Metinde bir temel hak ve özgürlükler bölümü mevcut değildir. Dolayısıyla 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yurttaşlıkla ilgili somut bir düzenlemeye rastlanmaz. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ilk maddesinde bir millet adı zikredilmez ve "*hakimiyet bila kayd ü şart milletindir*"²⁷ ifadesi yer alır. Devam eden maddeler incelendiğinde ise "*millet*" (madde 1, 2, 5) ve "*halk*" (4,

²⁵ Kanun-i Esasi metni için bkz. **Suna KİLLİ-Şeref GÖZÜBÜYÜK**, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul 2006, s. 36-51.

²⁶ **Recai Galip OKANDAN**, *Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri*, İstanbul, 1947, s. 15.

²⁷ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu metni için bkz; **KİLLİ-GÖZÜBÜYÜK**, s. 105-108.

12, 18) ifadelerinin yanında herhangi bir ırk ya da etnisite adı olmadan kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca içinde "halk" geçen maddelerin daha çok temsilcilerin seçimiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla 1921 Teşkilat-ı Esasiesi'nin metninden yurttaşlık anlayışı tespiti yapmak güçtür.

B. 1924 ANAYASASINDA YURTTAŞLIK ANLAYIŞINA İLİŞKİN MECLİS TARTIŞMALARI

1924 Anayasası dönemindeki yurttaşlık anlayışını belirleyebilmek için, konuya ilişkin anayasal hükmün nasıl ortaya çıktığını araştırmak gerekmektedir. Büyük Millet Meclisi'nde madde üzerine yapılan tartışmalar bu hususta yol gösterici olacaktır. Devlet içinde yaşayan Rum ve Ermenilerin durumu üzerine İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey'in ifadeleri bu tartışmaların ana ekseninin toplandığı noktayı tespit etmek açısından önemlidir;

"Bütün siyasi hudutlarımız dahilinde yaşayanlara Türk unvanını vermek bizim için bir emel olabilir...Diyoruz ki: Devletin, Türkiye Cumhuriyetinin tebaası tamamıyla Türktür. Bir taraftan da hükümet mücadele ediyor, ecnebler tarafından tesis edilmiş olan müessesatta çalışan Rumu, Ermeniye çıkarmaya çalışıyor. Biz bunları Rumdur, Ermenidir diye çıkarmak istediğimiz vakit bize "hayır, Meclisinizden çıkan kanun mucibince bunlar Türktür" derlerse ne cevap vereceksiniz?...Maddeye bir tefsir geçilebilir, fakat bir hakikat vardır. Onlar Türk olamazlar." ²⁸

Kuşkusuz Kurtuluş Savaşı ardından yapılan bu konuşmada bir ulus-devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaş tanımında düştüğü ikilemin ipuçlarını görmekteyiz. Lozan Barış Antlaşması sonrasında mübadeleye konu olmayan ve Türkiye'de kalan ve Anayasal anlamda "Türk" olarak tanımlanması planlanan gayrimüslimlerin gerçekten "Türk" olup olmadıkları o dönem tartışma konusu olmuştur. Bu konuşmayla başlayan görüşmelere ek olarak daha sonra Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey tarafından "Türk" tanımı yapılarak devam edilmiştir:

²⁸ Şeref GÖZÜBÜYÜK-Zekai SEZGİN, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Ankara 1957, s.437.

"...bugün bizim öz vatandaşımız, Müslüman, Hanefi-yülmehp, Türkçe konuşur...Eskiden bir Osmanlı sıfatı vardı, bu sıfat cümleye şamildi. Bu sıfatı ortadan kaldırıyoruz. Yerine bir Türk Cumhuriyeti kaim olmuştur. Bu Türk Cumhuriyeti-nin de bilcümle efradı Türk ve Müslüman değildir. Bunları ne yapacağız? Ortada bir Rum var, bir Ermeni var, bir Yahudi var, türlü türlü anasır var."²⁹

Celal Nuri Bey'in yaptığı bu tanım yeni kurulan ulus-devletin ana unsuru olan ulusun ortak paydasının tespiti açısından önem arz etmektedir. Zira ortada; Türk olarak nitelenen, Türkçe konuşan ve Müslüman olan bir topluluk varken; diğer yandan da bu nitelikleri haiz olmayan farklı ırk ve inanç grupları mevcuttur. 1924 Anayasasının bu farklılıkları bir arada tutacak bir tanıma sahip olması, yeni kurulan ulus-devletin temelini sağlam olması açısından bir zorunluluk olarak göze çarpmaktadır.

C. 1924 ANAYASASINDA YURTTAŞLIK DÜZENLEMESİ

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olağanüstü dönem şartlarında hazırlanmış eksik bir metin olduğu için yeni cumhuriyetin niteliklerini karşılamaktan uzaktır³⁰. Dolayısıyla ilerleyen süreçte bu eksikleri kapatacak yeni bir anayasanın (1924 Anayasası) hazırlanması gerekmiştir. Ancak 1924 Anayasasının temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri de geniş ve ayrıntılı değildir. Çoğu zaman bu özgürlüklerin yalnızca adları sayılmış ve sınırlarının kanunla çizileceği hususu belirtilmiştir³¹. 1924 Anayasasında, 1789 Fransız Devrimi'nin etkilerini taşıyan 1875 Fransa Anayasasından esinlenme yoğun ölçüde hissedilmektedir. Örneğin, özgürlük tanımı, doğrudan 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinden alınmadır³². Bunun yanı sıra 1924 Anayasası demokratik bir ruha sahip olmakla birlikte çoğunlukçu demokrasi anlayışını yansıtmaktadır³³. Çoğunlukçu demokrasi anlayışı ve TBMM'nin üstün-

²⁹ GÖZÜBÜYÜK-SEZGİN, s. 439.

³⁰ Bihlerin VURAL DİNÇKOL, Atatürk Devrimi, İstanbul, 2001, s. 139.

³¹ Ergun ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 2013, s. 33.

³² Münci KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, Ankara, 1970, s. 97.

³³ ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, s. 33.

de bir güç olmayışı, TBMM'yi her türlü yargısal ve siyasi denetimden de muaf tutmaktaydı. Dolayısıyla sandıktan çıkan sonuçlara karşı gelmek, milli iradeye karşı gelmek anlamına gelmekteydi³⁴. Ancak "Tek Parti Dönemi"nde devletin kutsallaştırılması gibi totaliterliğe varabilecek uygulamalar gözlemlenmez³⁵. Anayasada yer alan kamu hürriyetlerine bakarak bu döneme, "*demokrasiye hazırlık dönemi*" adını verebiliriz³⁶. Bu görüşe paralel olarak Maurice Duverger de 1923-1950 arasındaki "Tek Parti Dönemi"nin, yarattığı yeni yönetici sınıfı ve bağımsız siyasal eliti göz önüne alarak, gerçek bir demokrasinin kurulmasına imkan verebilecek nitelikte olduğunu belirtmiştir³⁷.

1924 Anayasasında devletin insan unsurunu Türkler oluşturmak-tadır³⁸. İçerdiği eksikliklere rağmen 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun aksine, 1924 Anayasasında yurttaşlık kavramının bir tanımı mevcuttur. Bu tanım 88. maddede yer alır ve "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak³⁹ olunur*" şeklindedir. Düzenlemenin lafzından anlaşılan, "*Türk*" kelimesinin irksal temelli değil, yurttaşlık temelli bir vurgu yaptığıdır. **Bunun yanı bu tanım** laikleşme sürecine giren devlette dinsel kimlik yerine ulus-devletin bir gereği olarak ulus oluşturma düşüncesinin bir yansımasıdır⁴⁰. Bu düzenleme aynı zamanda Osmanlı Devleti devrinde kullanılan "*Osmanlı*" sıfatının da yürürlükten kalktığı ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde bundan böyle halka "*Osmanlı*" yerine "*Türk*" deneceği anlamına gelmektedir⁴¹. 88. maddede yer alan ifadelerden Türklerin tek bir dine veya ırka sa-

³⁴ Erdoğan TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, İstanbul, 2014, s. 114.

³⁵ Oktay UYGUN, *Devlet Teorileri*, İstanbul, 2014, s. 448.

³⁶ KAPANİ, s. 98.

³⁷ Maurice DUVERGER, *Siyasi Partiler*, Ankara, 1974, Çev: Ergun ÖZBUDUN, s. 364.

³⁸ Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul, 2009, s. 136.

³⁹ İtlak: Salıverme, koyuverme, genelleme. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.560ce3db363685.77950251 (Erişim Tarihi: 01/10/2015).

⁴⁰ Bihlerin VURAL DİNÇKOL/Pervin SOMER, *Atatürk İlkeleri ve Devrimi*, İstanbul, 2006, s. 161.

⁴¹ Edward C. SMITH, *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yıl 1958, Cilt 13, Sayı 3, Çev: Mümtaz SOYSAL, s. 108.

hip olmadıklarının kabul edildiği ve çoğulcu bir yurttaşlık anlayışının benimsendiği ya da Türklerin arasında yaşayan çeşitli ırk ve dinlerden toplulukların da farklılıkları yüzünden Türk toplumunun dışında bırakılmadıkları⁴² sonuçları çıkartılabilir. TBMM'de yaşanan tartışmaların sonunda ilk halde yer almayan "vatandaşlık itibarıyla" ifadesi maddeye eklenmiştir. Kuşkusuz bu ibarenin eklenmesi TBMM tartışmalarından anlaşıldığı kadarıyla gayrimüslimlerin, anayasal anlamı dışında, "Türk" sayılmaması amacına ulaşmak için benimsenmiş bir yoldur. Bunun yanı sıra, Müslüman olup da Türk olmayanların durumundan hiç söz edilmemiştir⁴³. Türk olmayanların durumundan yurttaş tanımında bahsedilmesi, ulus-devlet şeklinde örgütlenen Türkiye Cumhuriyeti için bir çelişki yaratacaktır. Dolayısıyla ırk olarak Türk ve yurttaş (anayasal) olarak Türk kavramları birbirinden farklı temellere oturmuştur. Bir başka şekilde ifade edecek olursak, Müslüman olmayan azınlıklar eşit yurttaşlık haklarına sahiptir ancak sosyolojik anlamda Türk olarak kabul edilmezler⁴⁴. Söz konusu ayrımı üçlü bir temele oturtanlar da vardır. Bu görüşe göre Türkçe dilini konuşanlar "Türkler", Türk olmayıp da Müslüman olanlar asimile edilebilir olduklarından "Müstakbel Türkler", gayrimüslimler ise "Kanun-i Esasi Türkleri" olarak nitelendirilebilir⁴⁵. Bununla beraber ırksal veya dinsel bir anlam taşımayan "Türklük" kavramının coğrafi (Türkiye ahalisi) ve siyasi (yurttaşlık bağı) anlamda kullanıldığı düşünülebilir. Yurttaşlık anlayışına ilişkin olarak gözden kaçmaması gereken bir diğer nokta ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'in de aynı yıllarda "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına, Türk Milleti denir" şeklindeki tanımıdır⁴⁶. Mustafa Kemal'in yurttaşlığa ilişkin olarak ifade ettiği çeşitli görüşlere ise Afet İnan tarafından derlenen "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler"⁴⁷ isimli eserin-

⁴² SMITH, s. 108.

⁴³ Ergun ÖZBUDUN, 1924 Anayasası, İstanbul, 2012, s. 63.

⁴⁴ Türklüğün tanımlanmasında hakim unsurun din olduğuna yönelik savlara kanıt olarak, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesinde, anadili Türkçe olan Ortodoks Karaman Rumlarının mübadeleye dahil edilmesini gösterenler mevcuttur. Bknz. Ergun ÖZBUDUN, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu, Ed: Nuri BİLGİN, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, içinde, İstanbul, 1997, s. 67.

⁴⁵ Mesut YEĞEN, Yeni Anayasa Eski Yurttaşlık, Liberal Düşünce, Yıl 13, Sayı 50, İlkbahar-2008, s. 60.

⁴⁶ Bülent TANÖR, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul, 2011, s. 310.

⁴⁷ Afet İNAN, Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, İstanbul, 2010.

den erişebiliriz. Bu eserde Mustafa Kemal, yukarıda belirttiğimiz yurttaş tanımının yanı sıra müslüman olup Türk olmayanların ve gayrimüslimlerin durumları hakkında açıklamalar yapmıştır. Buna göre kendilerine Kürtlük, Çerkezlik, Lazlık, Boşnaklık gibi fikirler propaganda edilenler de Türk topluluğu ile aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahiptirler⁴⁸. Gayrimüslimlere ise kendilerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağlandıktan sonra yabancı gözüyle bakılması, Türk milletinden beklenecek bir davranış değildir⁴⁹. Kuşkusuz Mustafa Kemal'in ifade ettiği bu görüşler ırk anlayışından uzak bir millet anlayışını yansıtmaktadır.

1924 Anayasasında hakların öznesi olarak da "*Türk*" kavramı kullanılmıştır. Örneğin, Anayasanın 5. faslı "*Türklerin Hukuku Ammesi*" üst başlığına sahiptir⁵⁰. 9. madde milletvekili seçme hakkının "*Türkler*"e ait olduğunu belirtir. 68. maddede ise "*Her Türk hür doğar, hür yaşar*" ifadesi yer alır. 69. Maddede "*Türklerin kanun nazarında eşit oldukları*" belirtilir. Meclis tarafından alınan bazı kararlarda "*Türk*" unsuru vurgulanmıştır. Ancak söz konusu dönemde mevcut bulunan Milli Mücadele ruhu gereği bu anlayışın çok yüksek perdeden dile getirilmediği söylenebilir. İlerleyen dönemde gerek Lozan Barış Antlaşmasıyla devletin kendini güvenceye alması, gerek 1924 Anayasası'nın bir öncekine oranla daha detaylı bir karaktere sahip olması Osmanlı'dan bu yana yurttaşlık kavramının geçirdiği dönüşümün son halkasını görmemize olanak sağlar. Bu anlamda 1924 Anayasası'nın hazırlık dönemi tartışmalarında dile getirilen "*Türk*" kavramının içeriğini doldurma konusunda yaşanan tartışmalar yeni dönemde gayrimüslimlerin devlet ve toplum içinde nasıl bir konuma sahip olacaklarını göstermesi bakımından önemlidir. 1924 Anayasası'nın görünüşte ırk ve din ayrılıklarını hesaba katmayan bir yurttaş tanımı getirmesi ileri bir hamle gibi görünmektedir. Ancak gerek anayasanın hazırlanma öncesindeki süreç ve gerek daha sonrasında gayrimüslimlere yönelik ayrımcı politikalar, "*Türk*" kelimesinin anayasada ifade edilen anlamının yanında "*dil, ülkü ve kültür birliğini*" de ifade ettiğini göstermektedir. Bu duruma paralel olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı tanım da "*millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve sosyal bir*

⁴⁸ İNAN, s. 46.

⁴⁹ İNAN, s. 46.

⁵⁰ VURAL DİNÇKOL/SOMER, s. 158.

topluluktur" şeklinde⁵¹. Bu tanım, sübjektif millet anlayışına dayanan bir millet anlayışına işaret eder. Dolayısıyla daha sonraki süreçte yaşanacak olan gelişmeler "*anayasal (sübjektif millet anlayışı) anlamda Türk*" ile "*ırksal (objektif millet anlayışı) anlamda Türk*"ün mücadelesi olarak görülebilir.

D. 1924 ANAYASASI DÖNEMİNDE YURTTAŞLIK ANLAYIŞINI YANSITAN BAŞLICA KANUNLAR

1. 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu

Osmanlı Devleti'nin 1869 tarihinde yürürlüğe koyduğu Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Cumhuriyet döneminde de geçerliliğini sürdürmüştür. 23 Mayıs 1928 tarihinde çıkartılan 1312 sayılı Vatandaşlık Kanunu ile beraber Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yürürlükten kalkmıştır. 1312 sayılı bu yeni Kanun'a göre vatandaşlığa kabul ilkelinde ana ilke "*kan bağı*" ilkesidir. Bununla birlikte toprak ilkesi de bütünüyle reddedilmemiştir. Türkiye'de doğup ana-babası belli olmayan veya bunlardan biri vatansız olan çocuklar bu ilke gereğince Türk vatandaşı sayılmıştır. Bu durumun nüfuz azlığı sebebiyle olabildiğince fazla kişiye vatandaşlık vermek amacıyla öngörüldüğü düşünülebilir⁵². 1312 sayılı Kanun'da herhangi bir dini ya da etnik vurgu veya belirlemeye rastlanmaz.

2. 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun

Konuyla ilgili olarak ele alınması gereken bir diğer yasal düzenleme 4 Haziran 1932'de kabul edilen "*2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun*"dur. Kanun'un 1. maddesine göre; "*Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalciliği; borsalarda mubayaacılık; Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su vetenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelümum ame-*

⁵¹ İNAN, s. 40.

⁵² Rona AYBAY/Nimet ÖZBEK, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul 2008, s. 75.

lelik; her türlü müesseselerle ticarethane, apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansiğ ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyunculuğu ve şarkıcılığı, baytarlık ve kimyagerlik" yalnızca Türkler'e hasredilmiştir. 5. maddeye göre Kanun'un yayımından itibaren altı ay içinde yabancılar bu işleri terk etmek durumundadır. Daha sonra bu süre; önce bir, sonra iki yıla çıkartılmıştır. Söz konusu kanun 6 Mart 2003 tarihinde çıkan "4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun"un 35. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. Düzenlemenin sorunlu yanı ise şu şekilde olmuştur: Lozan Barış Antlaşmasıyla mübadele dışında kalan İstanbul Rumları kendilerine tanınan "yerleşik (établis)" statüsü gereğince vatandaş olmadan da İstanbul'da yaşama ve çalışma hakkına sahiptir. 1927 Nüfus Sayımına göre İstanbul'da yaşayan Yunan vatandaşlarının sayısı 26.431'dir⁵³. Dolayısıyla kanunda tanınan sürenin dolmasıyla bu kesimin çoğunluğunun işlerinden çıkarılması kaçınılmaz olacaktır. Nitekim 1935 yılında bu sayıda 9000 kişilik bir azalma meydana gelmiştir ve sayı 17.642'lere gerilemiştir⁵⁴.

3. 2510 Sayılı İskan Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde yaygın olan dil birliğine dayalı bir ulus oluşturma çabaları gözlemlenmektedir. Bu politikanın gerçekleştirilmesi için çıkartılan en önemli kanunlardan biri ise "14 Haziran 1934 tarihli 2510 sayılı İskan Kanunu"dur. Kanunun esas amacı göç ve nüfusla ilgili gibi görülse de arka planda tek dilli bir topluma geçişi planlamak olduğu söylenebilir. Nitekim Kanun'un TBMM görüşmelerinde dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya; "Bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır"⁵⁵ diyerek bu duruma açıklık getirmiştir. Bununla birlikte Kanun tasarısının TBMM'ye sunulmasında hazırlanan encümen raporu da benzer gerekçeler içermektedir. Genel gerekçe bölümü dünya tarihinde büyük göç dalgaları yapan ırkların başında Türkler'in ve Turani kavimlerin geldiğini belirterek açılmaktadır⁵⁶. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin Orhan Gazi ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinden bahsederek devam eden

⁵³ Ayhan AKTAR, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İstanbul, 2012, s. 125.

⁵⁴ AKTAR, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, s. 126.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, Cilt: 23, İçtima: 3, 14 Haziran 1934, s. 141.

⁵⁶ İskan Kanunu Layihası ve İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, 2 Mayıs 1934, TBMM Zabıt Ceridesi, Sıra Sayısı 189, c. 23 s. 1.

rapor asli unsur olarak Türklerin bu dönemlerde hakim kılınmaya çalışıldığından bahseder. Ancak daha sonra halifeliğin Osmanlı hanedanına geçmesi ile birlikte Müslümanlık birleştirici unsur olmuş ve Türklük geri plana atılmıştır⁵⁷. Rapora göre Tanzimat döneminde ise Türk ve İslam'ın yerine din, lisan, ırk ve hissiyatları farklı unsurların bir arada olduğu suni bir Osmanlılık anlayışı vücut bulmuştur. Dolayısıyla böyle bir idarenin altında milli temsil siyaseti mümkün değildir. Birbiriyle anlaşamayan unsurlar yan yanadır ve kaynaşık halde değildir. Bu yüzden farklı kıtalardan gelen muhacir unsurlar Türk kasaba ve köylerine dağıtılarak eritilmemiş ve blok olarak yerleştirilmiştir ve dillerini muhafaza etmişlerdir. Bütün bir Osmanlı devrinde Türkçeyi benimseymemişlerdir⁵⁸. Aynı raporda Türklerin de Osmanlı tarafından dışlandığından bahsedilir. Buna göre; *"Türk yürükleri kendilerine mahsus töreleri, akideleri ve istihsal tarzları ile Osmanlı zamanının Divan idaresince bir kalem vergiden başka hiç bir mana ifade etmeyen anlaşılmaz birer alem olarak kendi başlarına yaşadılar"*⁵⁹. Daha sonra sıra Cumhuriyet Dönemi'ne gelmiştir. Rapora göre mübadele süreçlerinin sona ermesinden sonra sıra, milli bünyeyi korumaya, sağlamlaştırmaya ve tek tipleştirmeye gelmiştir⁶⁰. Aynı raporda üzerinde durulan en önemli konulardan birisi de dildir. Raporun önceki sayfalarında Osmanlı Devleti'nin ülkesine göçenleri asimile etmeden blok halinde yerleştirmesine dönük eleştirilere yer verilmişti, ilerleyen sayfalarda ise yeni Cumhuriyet Hükümeti'nin bu hataya düşmeyeceğinden bahsedilmiş ve buna ilişkin alınması muhtemel tedbirlerden bahsedilmiştir. Bu tedbirlerin ana amacı ana dili Türkçe olmayan nüfus topluluklarının dağıtılması suretiyle kültür birliğinin korunmasıdır. Bu sebeple yabancıların köylerde değil şehirlerde ikamet etmesi öngörülmüştür. Şehirde ikamet edecek yabancıların oranı ise şehir nüfusunun %10'undan fazla olamayacaktır⁶¹.

27 Mayıs 1934 tarihinde Meclis'e sunulan *"Muvakkat Encümen Mazbatası"* Kanun'un yapılma amacını daha net bir şekilde açıklamaktadır. Girişinde ise Türk soyuna ilişkin yoğun övgüler mevcuttur. Türklerin yarattıkları göç dalgasıyla bugünkü medeniyetin temelleri-

⁵⁷ İskan Kanunu Layihası ve İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, s. 1.

⁵⁸ İskan Kanunu Layihası ve İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, s. 2.

⁵⁹ İskan Kanunu Layihası ve İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, s. 2.

⁶⁰ İskan Kanunu Layihası ve İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, s. 3.

⁶¹ İskan Kanunu Layihası ve İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, s. 3.

ne kurduğuna değinen rapor daha sonra Türklerin bugün batıya doğru yönelmesinde de "*efendi yaşamak*" prensibinden vazgeçmediğini belirtir. Rapora göre Türk soyu, tutsak ve buyruk altında yaşayamaz ve Türk'ün bir özlü gücü daha vardır ki o da her yayıldığı yere medeniyet götürmesidir⁶². Bir önceki raporla paralel olarak bu raporda da Osmanlı Devleti'ne yönelik eleştiriler vardır. Ümmetçilik siyasetinin Türk varlığını geri plana atarak, değişik dilli insanları iman temeli etrafında toplamasından dolayı Türk'e hep aykırı gözle bakılmıştır. Ayrıca yurda gelen dinde bir dilde ayrı olanlar en güzel yerlere yerleştirilmiş ve verimli topraklara sahip olmuşlardır⁶³. Dolayısıyla İslam camiasına mensup olan göçmenler bir gün olsun Türk kültürüne girmeyi düşünmemişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin göç siyasetsizliğine bağlanmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti göçmen yerleştirmesine gereken özeni göstermemiş ve göçenlere geniş bir serbestlik tanımış ve bu göçenleri Türk varlığına dahil edememiş ve sonunda da yıkılmıştır. Bu kanunun amacı Osmanlı Devleti'nin yaptığı bu hatadan dönmek ve hatta anayurt dışında kalmış soydaşları da anayurdun içine almaktır⁶⁴. Raporda ülkenin demografik yapısı ve hangi bölgelerin yerleşime uygun olduğuna ilişkin tespitler de mevcuttur. Bu tespitlerin amacı ise çoğunlukla çiftçiliğe yöneliktir. Çünkü yurt dışında bulunan soydaşlar genel olarak çiftçilikle meşguldür⁶⁵. Raporun son kısmında ise Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti karşılaştırması yapılmıştır. Bu kısımda yer alan ifadeler Osmanlı Devleti'nin Türk'ten esirgediği değeri sağlamanın Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük amacı olduğunu söylemektedir. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti, bütün olgunluğunu Türk varlığından alarak onun dışında hiç bir şey görmemek üzere yükselmektedir. Osmanlı Devleti ise değişik ve çetrefilli dil söyleyenlerin içinde içi dışı ayrı kalmış kümelerden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti gönül ve kafa birliği ile dil birliğini göz önüne alarak, Türklüğü yükselterek her şeyi büyük Türk'e bağlamayı kendisine ülkü ve amaç yapmıştır⁶⁶. Son

⁶² İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, 27 Mayıs 1934, TBMM Zabıt Ceridesi, Sıra Sayısı 189, c. 23 s. 5.

⁶³ İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, 27 Mayıs 1934, s. 6.

⁶⁴ İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, 27 Mayıs 1934, s. 6.

⁶⁵ İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, 27 Mayıs 1934, s. 7.

⁶⁶ İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, 27 Mayıs 1934, s. 8.

paragraf ise dil yoluyla amaçlanan tek dilli bir ulus yaratma çabasını göstermektedir:

"Öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olanların ülke-
de yerleşerek onlara Türk kültürünü benimsetmek için Devletin
yapacağı işler bu kanunda açıkça gösterilmiştir. Türk bayrağına
gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun ona verdi-
ği her türlü hakları kullanmakta olanları, Türkiye Cumhuriyeti
uygun göremezdi. Bunun içindir ki, bu gibileri Türk kültüründe
eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağ-
lamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti
Devletinde, Türkiüm diyen herkesin Türklüğü devlet için belli
ve açık olmalıdır. Burada Devlet, hiç bir Türkün Türklüğünden
bir soluk işkillenmek istemez. Yalnız devletin kanunlarından her
türlü koruyuculuğu ve yararlılığı görerek her Türk gibi yurdun
bütün iyiliklerini, kazançlarını, verimlerini bol bol almakla be-
raber Türk duygusunu taşımaz gibi durmak işini bu kanun kö-
künden kesip atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bütün bunların ne-
reden geldiğini araştırarak bu kanunla uygunsuzlukların hepsini
ortadan kaldırmıştır. Bunları Türk Büyük benliğinde yerleştirip
eriterek bir kardeş ve yurttaş varlığı yaratmak istemiştir."⁶⁷

Kanun'un hazırlık aşamasında ortaya konan beyan ve belgeler is-
kan meselesinin aslında tek dilli bir toplum yaratma amacına yönelik
olduğuna ilişkin güçlü emareler barındırmaktadır. Nitekim hazırlanan
Kanun metni de bu açıklama ve belgelerden farklı bir niteliğe sahip
olmayacaktır. Kanunun birinci maddesi "*Türkiye'de Türk kültürüne
bağlılık dolayısıyla nüfus, oturuş ve yayılışının düzeltilmesinden*" bahset-
mektedir. İkinci madde ise ülkeyi iskan bakımından üç ayrı bölgeye
ayırmaktadır. 1 numaralı bölgeler, Türk kültürlü nüfusun yoğunlaşması
istenen; 2 numaralı bölgeler, Türk kültürüne temsili istenen nüfusun
nakil ve iskanına ayrılan bölgeler; 3 numaralı bölgeler de, yer, sıhhat,
iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması is-
tlenen iskan ve ikamet yasak edilen yerlerdir. Dolayısıyla Kanun'un
temel aldığı kıstasın "*Türk kültürüne bağlılık*" olduğunu söyleyebiliriz.
Kanun'un ilerleyen maddelerinde ise dil ve ırk unsuru vurgulanmıştır.
Örneğin 11. madde;

⁶⁷ İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, 27 Mayıs 1934, s. 8.

"Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır"

şeklindeki hükmüyle kamusal alanda Türkçe dışında bir dile yaşama imkanı tanınmayacağını söylemektedir. Öyle ki bu kişilerin arasında olabilecek her türlü toplumsal dayanışma faaliyetleri dahi yasaklanmıştır. Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise Türk kültürüne bağlı olmayanlar ya da bağlı olup da Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında İçişleri Bakanlığı'nın lüzumlu görülen tedbirleri almaya mecbur olduğu belirtilmiştir. Bu tedbirler arasında toptan olmamak şartıyla başka yere nakil ve yurttaşlıktan çıkartmak da vardır. Bununla birlikte 13. maddenin 3. fıkrası da "*Türk ırkı*"ndan olmayanların iskanını düzenlemektedir. Fıkraya göre; Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskanı mecburi kılınmıştır. Kuşkusuz serpiştirme usulüyle zorunlu iskana tabi tutma ve yapılacak nakillerin toptan olmaması bu uygulamalara tabi olacak kişilerin hakim kültür içinde erimeleri amacına yöneliktir.

Kanun'un 12. maddesi ise 1 numaralı bölgelerde kimlerin iskan edileceğini düzenlemektedir. 1 numaralı bölgelere, yeniden hiç bir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mntıkların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir kimsenin dönmesine izin verilmeyecektir. Bu kişilerin yeri 2 numaralı bölgelerdir ve bu bölgelere de Türk ırkından ve kültüründen gelen göçmenler, hem de 1 numaralı bölgelerden aynı koşulları taşıyan insanlar gelebileceği için sayıca az olması planlanan azınlıkların Türk kültürü içinde erimesi sağlanacaktır⁶⁸.

4. 4305 Sayılı Varlık Vergisi Kanunu

1942 yılında Türkiye gerek İkinci Dünya Savaşı, gerekse yeni bir Cumhuriyet kurulmasının etkisiyle ekonomik açıdan zor bir durumda bulunmaktadır. "*Varlık Vergisi*"ne giden yolda bu ekonomik sıkıntılarının da payı yadsınamaz. Refik Saydam'ın hükümetinin ardından göreve gelen Saraçoğlu, devletin katı müdahaleciliğini gevşetme yoluna gide-

⁶⁸ M. Çağatay OKUTAN, Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları, İstanbul, 2009, s. 254.

rek, tarımsal ödemeleri artırmış ve kent piyasalarındaki fiyat denetimini kaldırmıştır. Bu durum piyasanın arz-talep kanunlarına terk edilmesi demektir. Ancak bu durum enflasyonu artırmıştır⁶⁹. Enflasyon ve gittikçe daha da ağırlaşan ekonomik sıkıntılar, hükümeti yeni kaynak arayışına itmiştir. Bu kaynak arayışları sonucunda bulunan çözüm ise "Varlık Vergisi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergiyi haklı göstermek için özellikle gayrimüslim azınlık mensuplarının ticaretten, kolayca büyük paralar kazandıkları ve vergi ödemedikleri iddia edildi, bunun yanı sıra vergi, piyasadan para çekmek ve böylelikle talebi azaltarak fiyatları ve enflasyonu düşürmek için gerekli görülüyordu⁷⁰. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü dönemde basında, gayrimüslimler aleyhine yapılan haberlerin arttığı görülmektedir⁷¹. Basında artan haberler ve gayrimüslimlerin vergilendirileceğine ilişkin söylentiler üzerine gayrimüslim azınlık temsilcileri Başbakan Şükrü Saraçoğlu'yla bir görüşme yapmıştır. Gayrimüslim azınlık temsilcileri Hükümet'in ne kadar vergi toplama niyetinde olduğunu sormuş ve bu miktarı kendi aralarında toplayıp Hükümet'e vermeyi teklif etmişlerdir. Ancak Saraçoğlu "Biz bu teklifi nasıl kabul edelim? Biz modern bir devletiz" cevabını vermiştir⁷². Ayrıca Kanun tasarısı Meclis'te görüşülürken Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 10 Kasım 1942'deki kapalı grup toplantısında kullandığı ifadeler, uygulamanın ne yönde olacağını işaretidir;

"Bu kanun aynı zamanda bir ihtilal kanunudur! Bize iktisadi istiklalimizi kazandıracak bir fırsat karşındayız: Piyasamıza hakim olan gayri Türk unsurları bu sayede bertaraf ederek Türk piyasasını Türk tüccarlarının ve Türklerin eline vereceğiz. İstanbul'daki gayrimenkullerin Türklere intikalini yine bu sayede temin edeceğiz. Gayrimenkullere tarh edilecek vergilerin ancak dörtte biri Türklere tahmil edilecektir"⁷³.

Bu koşullar altında 12 Kasım 1942 tarihinde "4305 Sayılı Varlık Vergisi Kanunu" yürürlüğe girmiştir. Kanun'un İstanbul'daki uygulayıcısı konumunda olan dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin bu

⁶⁹ Şevket PAMUK, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi, İstanbul, 2014, s. 201.

⁷⁰ Avner LEVİ, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, İstanbul, 2010, s. 141.

⁷¹ Haber örnekleri için bkz, AKTAR, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, s. 144; Samim AKGÖNÜL, Türkiye Rumları, İstanbul, 2012, s. 115.

⁷² AKTAR, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, s.146.

⁷³ Faik Ahmet BARUTÇU, Siyasi Anılar 1939-1954, İstanbul, 1977, s. 263.

konuda yazdığı anıları, ekonomik zorluğu aşma amacının yanında, gayrimüslim azınlık karşıtı bir uygulama olarak "Varlık Vergisi"nin özüne ışık tutmaktadır.

"bilhassa akalliyetlerin büyük servetler iktisap ettikleri belirtildikten sonra, piyasada acele tetkikat yaptırılarak kimlerin bu şekilde fevkalâde kazanç temin ettiğinin tesbiti, akalliyetlerin ayrı bir cetvelde gösterilmesi belirtilmekte idi...cetveller M ve G diye ikiye ayırdı M müslüman grubu, G gayrimüslim ekalliyetleri temsil ediyordu. Bilâhare bu harflere dönmeler için D, ecnebiler için E harfleri katılacaktır"⁷⁴.

Kanun metninin hiç bir yerinde gayrimüslimler ya da azınlıklarla ilgili ayrımcılığı çağrıştıran bir ifade yoktur. Ancak vergi miktarının komisyonlar tarafından aslında serbestçe belirlenebileceğine hükmeden bu madde, telafisi imkansız keyfiliklere neden olacaktır. Verginin mükelleflere uygulanmasında Kanun yürürlüğe girdikten sonra komisyonlara görev düşmüştür. Komisyon, vergileri tahakkuk ederken Müslüman-Gayrimüslim ayırımına gitmiştir. Faik Ökte'nin bu konuda verdiği bilgilere göre Komisyon'un tahakkuk ettiği vergilerde Müslüman ve Gayrimüslimler arasında fark olmakla birlikte bu fark çok büyük değildir;

"M. grubu mükelleflerin vergisi basitti; bunlardan kazanç vergisi nisbetlerine göre, kazanç vergilerinin 1 - 3 misli nisbetinde Varlık Vergisi alınacaktı. G grubunun vergisi asgari hadlerde M.lerin 2, azami hadlerde 3 misli olacaktı"⁷⁵.

Ancak daha sonra bu baremler Ankara'ya gönderilmiştir ve Ankara'dan dönüşte radikal bir değişikliğe uğramıştır. Bu değişim gayrimüslimlere yapılan tarhiyatın daha da artması yönündedir;

"Oraca yeni bir barem hazırlanmıştı. Bu barem bizimkine hiç benzemiyordu. G grubunun vergisi yerine göre en az 5 - 10 misli ağırlaştırılmıştı. Varlık Vergisini ağırlaştırılan, yikan, nisbetlerde yapılan bu yükseltmedir"⁷⁶.

Vergi'nin tahsilatına gelince ise, tahakkuk edilen vergiler önce ilan edilmektedir. İlandan anlaşıldığına göre, bir milyonun üzerinde

⁷⁴ Faik ÖKTE, Varlık Vergisi Faciası, İstanbul, 1951, s. 47-48.

⁷⁵ ÖKTE, s. 76.

⁷⁶ ÖKTE, s. 77.

vergi ödemesi istenen 11 mükelleften 9'u gayrimüslimdir. İlanın ardından Vergi'nin gayrimüslimlere yönelik olarak tarh ettiği olağanüstü vergiler ve bununla birlikte verginin 15 gün içinde nakden ödenmesinin yarattığı para arayışı kamuoyunda tartışılmıştır. Bunun üzerine süre, hükümet tarafından iki hafta daha uzatılmıştır⁷⁷. Sürenin uzatılması şüphesiz yeterli bir güvence değildir. Çünkü Kanun, Varlık Vergisi'ne ilişkin olarak tüm itiraz yollarını kapatmıştır. Öyle ki "4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu"nun 11. maddesinin ikinci fıkrasında ve 13. maddenin son bendinde tarh olunacak verginin kesin olduğu, bunun için idari ya da ve adli yargı mercilerine gidilemeyeceği belirtilmiştir. Mükellefin zilyetliği altında bulunan mallar dolayısıyla temlik ve terhin iddialarının geçerli olmayacağı, bunlar için istihkak davası açılmayacağı da 14. maddede düzenlenmiştir. Dolayısıyla mükelleflerin Varlık Vergisi'ne itiraz haklarının olmadığını söylenebiler⁷⁸.

Vergisini zamanında ödeyemeyen mükellefler ise cebri icra ve daha sonrasında zorunlu çalıştırma uygulamasına tabi tutulacaktır. Zorunlu çalışma kampları, Kanun metninde yer almamaktadır. 7 Ocak 1943 tarihinde Hükümet, 19288 nolu "Çalışma Mükellefyeti Talimatnamesi"ni yürürlüğe koymuştur. Daha sonra 20 Ocak 1943 tarihinde yayınlanan bir ek kararname ile 55 yaşın üzerindeki de *Talimatname*'nin kapsamına alınmıştır⁷⁹. Zorunlu çalışmanın yapılacağı yer ise Aşkale olarak belirlenmiştir. İlk katile, borcu 50 binin üzerinde olup yüzde 30'undan fazlasını ödeyemeyen Gayrimüslimlerden oluşturulmuştur⁸⁰. Müslüman gruptan da mükellefler toplanmışsa da bu kişiler çalışma kamplarına yollanmamıştır⁸¹.

Vergi'nin tahsilatından sonra ödeyemeyenler için öngörülen zorunlu çalışma kampları, yalnızca gayrimüslim yurttaşlara uygulanmıştır. Bu yurttaşlar zorunlu çalışmayı Aşkale'de yerine getirmişlerdir. 21 yurttaş bu çalışma kamplarında hayatını kaybetmiştir. Daha sonrasında ise Aşkale'deki kamptan 900 kişi Sivrihisar'da yeni açılan çalışma kampına nakledilmiştir⁸². Gayrimüslimlerin çalışma kamplarında olduğu dö-

⁷⁷ Rıdvan AKAR, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul, 2000, s. 92.

⁷⁸ ÖKTE, s. 109.

⁷⁹ AKAR, *Aşkale Yolcuları*, s. 110.

⁸⁰ ÖKTE, s. 149.

⁸¹ AKAR, *Aşkale Yolcuları*, s. 114; ÖKTE, s. 154.

⁸² AKAR, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 151.

nemde uygulamayı biraz yumuşatmak isteyen TBMM, 17 Eylül 1943 tarihinde bir kanun yayınlamıştır. Bu Kanun'a göre, "vergilerini ödeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabıyla, gündelik gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin tahsil edilememiş olan borçlarını silmeye Maliye Bakanı yetkili kılınmıştır". Kanun yayınlandığında bu kategoriye dahil 26.404 kişi bulunmaktadır. Daha sonrasında ise Varlık Vergisi'nin sona erme sürecine girdiğini görmekteyiz. 15 Mart 1944 tarihinde yayınlanan bir Kanun'a göre devlet Varlık Vergisi ile ilgili olarak, o tarihe kadar tahsil edememiş olduğu tüm alacaklardan vazgeçer⁸³.

Varlık Vergisi ile ilgili olarak, ilk önce vergi tarhiyatı konusunda gayrimüslimlerin ayrı cetvellerde düzenlenip, bu kişilere daha yüksek miktarda vergi tarhiyatı uygulandığını ve vergisini ödemeyenlere ilişkin olarak uygulanan en ağır yaptırım olan zorunlu çalışmanın ise yalnızca gayrimüslim yurttaşlara uygulandığını görmekteyiz. Kuşkusuz "Varlık Vergisi"nin dönemin bir takım ekonomik zorunlulukların sonucu olduğu iddiası yabana atılacak bir iddia değildir. Ancak uygulamasında gayrimüslimler aleyhine yapılan eşitsizlikler de mevcuttur. Sürecin tamamlanmasından sonra özellikle İstanbul'da toplanan sermayenin gayrimüslim tüccar sınıfından müslümanlara doğru bir kayma gösterdiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, Varlık Vergisi ile amaçlanan ekonomik sorunlara çözüm bulma amacının, daha sonra amaçlanan hedeften saptığı söylenebilir.

1924 Anayasası döneminde yurttaşlık anlayışının gayrimüslimlere yönelik boyutunu gösteren olaylardan birisi de gayrimüslim yurttaşların nüfus kayıtlarının 1940 yılına kadar "Ecanip Defterleri"ne yapılmasıdır⁸⁴. Ecanip kelimesi, ecnebi kelimesinin çoğuludur ve yabancılar anlamına gelmektedir. Bu uygulamanın ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekte, ancak Osmanlı Devleti'nin son zamanları ile Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde uygulandığı sanılmaktadır⁸⁵. Uygulama, Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Yurttaş, gayrimüslim ise nüfus cüzdanında, nüfus kütüğüne kayıtlı olduğu yer kısmında "yabancı" ibaresi bulunmaktadır⁸⁶. Bu durum gayrimüslim

⁸³ AKTAR, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, s. 153.

⁸⁴ Baskın ORAN, The Minority Concept and Rights in Turkey: The Lausanne Peace Treaty and Current Issues, Ed: Zehra F. KABASAKAL ARAT, Human Rights in Turkey içinde (35-56), Pennsylvania, 2007, s. 51.

⁸⁵ Fethiye ÇETİN, Yerli Yabancılar, Ed: İbrahim Ö. KABOĞLU, Ulusal, Ulusallüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları içinde(70-81), İstanbul, 2002, s. 75.

⁸⁶ ÇETİN, s. 75.

yurttaşların "yabancılar" için tutulan bir nüfus defterine kaydedildiklerini gösterir. Bu durumun hukuki anlamı ise gayrimüslim yurttaşların, yurttaşı oldukları ülkede yabancı olarak görüldükleridir. Ancak bildiği gibi yabancı kavramı, hukuki anlamıyla, yurttaş olmayan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ne yurttaşlık bağı ile bağlı olan gayrimüslimlere yapılan bu uygulama, o dönem yürürlükte olan 1924 Anayasasına da açıkça aykırıdır.

III. 1924 ANAYASASININ YURTTAŞ TANIMININ 1961 ve 1982 ANAYASASINDAKİ YURTTAŞLIK TANIMINDAN FARKI

1924 Anayasasında yer alan yurttaş tanımı 1961 ve 1982 Anayasalarında değişikliğe uğramıştır. 1961 Anayasası döneminin çok ilerisinde hükümler taşıyan bir anayasa olarak, insan haklarına dayanan bir düzeni benimsediğini 2. maddesinde belirtmiştir. Milliyetçi sözcüğünün kullanımından ise özenle kaçınılmıştır. Zira Kurucu Meclis'te yapılan anayasa görüşmelerinde "Milli Devlet" kavramı üzerinde yoğun tartışmalar dönmüştür. Sonuç olarak milliyetçilik sözcüğünün, dönemin demokratik anayasalarında bulunmayan bir sözcük olması ve aynı zamanda ırkçılık, şovenizm gibi kavramları çağrıştırmaları dolayısıyla kullanılmaması, onun yerine "Milli Devlet" tabirinin kullanılması uygun görülmüştür⁸⁷. Kuşkusuz, benimsenen bu durumun Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı ile irki anlamda Türk olmak arasına bir mesafe koyacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte gözden kaçırılmaması gereken bir durum Anayasa'nın 54. maddesinde "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür" tanımının yer almasıdır. Ancak, 1924 Anayasası'nın aksine hak ve özgürlüklerin öznesi olarak "Türk" kavramı kullanılmamış, bunun yerine "Herkes" tabiri kullanılarak hak ve özgürlüklerin kullanımı konusunda irki şekilde anlaşılabilir bir ifadeye yer verilmemiştir.

1982 Anayasası'na geldiğimizde ise bu anayasanın da 1961 Anayasası gibi bir darbe sonrası anayasası olduğunu söyleyebiliriz. 1961 ve 1982 Anayasalarında yurttaşlık tanımları açısından bir farklılık yoktur. 1982 Anayasası da 1961 Anayasası'ndaki tanımı korumuştur. Ancak 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbenin sonrasında hazırlanan

⁸⁷ TANÖR, s. 389.

ve bir tepki anayasası niteliğinde olan 1982 Anayasası "*millileşme*" ve bunun yanında başlangıç kısmında "*Atatürk milliyetçiliği*" kavramlarını beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz bu durum yalnızca yurttaş tanımına değil, temel hak ve özgürlüklere de sirayet etmiştir. Bu yönüyle 1982 Anayasası yurttaş haklarını kısıtlayan, farklı grupların taleplerine kapalı ve devleti ön plana çıkartan bir anayasa profili çizer. Dolayısıyla yukarıda incelenen 1924 Anayasası, yurttaş tanımı bakımından, ardından gelen anayasalara göre, daha ileride görünmektedir.

SONUÇ

Yukarıda özetlenmeye çalışıldığı üzere 1924 Anayasasında yer alan yurttaş tanımıyla 1961 Anayasasıyla hukukumuza giren ve günümüze kadar muhafaza edilen tanım arasında temel farklılıklar mevcuttur. 1924 Anayasasında yapılan "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur*" şeklindeki tanım tüm yurttaşların etnik anlamda "*Türk*" olmasa da bir varsayım olarak "*Türk*" olduklarına kapı aralamaktadır. Her ne kadar 1924 Anayasasının hazırlık sürecindeki tartışmalar ve daha sonra çıkartılan Anayasada yer alan "*Türk*" ile ırk anlamındaki "*Türk*"ün farklı olduğunu sezdirse de dinsel ve ırksal farklılıkların farazi bir "*Türk*" kavramı adı altında, subjektif bir millet anlayışı içinde kabul edildiği görülür. Kuşkusuz bu anayasal ve yasal düzenlemeler, yeni kurulan ve selefî olan Osmanlı Devleti'nin ümmet anlayışının aksine ulus-devlet şeklinde örgütlenen Türkiye Cumhuriyeti'nin homojen bir ulus yaratma isteğinin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Daha sonra 1961 Anayasasıyla yürürlüğe giren ve günümüze kadar gelen "*Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür*" şeklindeki tanım ise farklılıklara daha az kapı aralayan bir niteliği haizdir. Yurttaşları ulus-devlet kavramının bir gereği olarak tek bir "*Türk*" kavramı altına toplamak isteyen bu tanım, 1924 Anayasasında yer alan tanımdan daha çoğunlukçu bir anlama sahiptir. Ülkemizde sürekli gündeme gelen yeni anayasa tartışmalarında yurttaşlığa ilişkin kısımların da titizlikle ele alınması gereklidir. Dolayısıyla 1924 Anayasasında yapılan tanımın günümüzdeki tanıma göre nispeten daha çoğulcu niteliği göz önüne alınarak tekrardan yürürlüğe girmesi bir seçenek olarak düşünülebileceği gibi, hiçbir ırk veya dine üstünlük tanımayan ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan herkesi kapsayacak bir yurttaşlık tanımı da çoğulcu bir demokrasinin yolunu açacaktır.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali**, Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği, İstanbul, 2010.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/KÖKER, Levent**, Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı, Ankara, 2009.
- AKAD, Mehmet/VURAL DİNÇKOL, Bihterin/BULUT, Nihat**, Genel Kamu Hukuku, İstanbul, 2015.
- AKAR, Rıdvan**, Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları, İstanbul, 2000.
- AKÇURA, Yusuf**, Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara, 1976.
- AKGÖNÜL, Samim**, Türkiye Rumlari, İstanbul, 2012.
- AKIN, İlhan F.**, Kamu Hukuku, İstanbul, 1979.
- AKTAR, Ayhan**, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İstanbul, 2012.
- ATAKAN, Arda**, Putlaştırılmış Bir Kavram: Milli İrade, Mehmet AKAD'a Armağan, içinde, İstanbul, 2012.
- AULARD, Alphonse**, Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi Cilt: 1, Ankara, 2011, Çev: **Nazım POROY**.
- AYBAY, Rona/ÖZBEK, Nimet**, Vatandaşlık Hukuku, İstanbul, 2008.
- BARKER, Ernest (Ed.)**, The Politics of Aristotle, Oxford University Press, 1958.
- BARUTÇU, Faik Ahmet**, Siyasi Anılar 1939-1954, İstanbul, 1977.
- BERKİ, Osman Fazıl**, Türk Vatandaşlığı Hukukunda Toprak Esasının Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 1970, Cilt: 27, Sayı: 1-2.
- ÇETİN, Fethiye**, Yerli Yabancılar, Ed: **İbrahim Ö. KABOĞLU**, Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları, içinde (70-81), İstanbul, 2002.

- DUVERGER, Maurice**, Siyasi Partiler, Ankara, 1974, Çev: **Ergun ÖZBUDUN**.
- ERÖZDEN, Ozan**, Ulus-Devlet, İstanbul, 2013.
- FİŞEK, Hicri**, Anayasa ve Vatandaşlık, Ankara, 1961.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref/SEZGİN, Zekai**, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara, 1957.
- HEATER, Derek**, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, İstanbul, 2007, Çev: **Meral DELİKARA ÜST**.
- HOBBS, Thomas**, Elementa Philosophica De Cive-Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri, İstanbul, 2014, Çev: **Deniz ZARAKOLU**.
- HOBBS, Thomas**, Leviathan, İstanbul, 2013, Çev: **Semih LİM**.
- İNAN, Afet**, Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, İstanbul, 2010.
- JAUME, Lucien**, Fransız Devrimi'nde Yurttaş ve Devlet, **Ed: Quentin SKINNER/ Bo STRATH**, Devletler ve Yurttaşlar, içinde, İstanbul, 2011, Çev: **Gökhan AKSAY**.
- KADIOĞLU, Ayşe**, Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları, Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, içinde, **Ed: Ayşe KADIOĞLU**, İstanbul, 2012.
- KAPANİ, Münci**, Kamu Hürriyetleri, Ankara, 1970.
- KİLLİ, Suna/GÖZÜBÜYÜK, Şeref**, Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, İstanbul, 2006.
- OKANDAN, Recai Galip**, Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri, İstanbul, 1947.
- OKUTAN, M. Çağatay**, Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları, İstanbul, 2009.
- ORAN, Baskın**, The Minority Concept and Rights in Turkey: The Lausanne Peace Treaty and Current Issues, **Ed: Zehra F. KABA-SAKAL ARAT**, Human Rights in Turkey, içinde (35-56), Pennsylvania, 2007.
- ÖKTE, Faik**, Varlık Vergisi Faciası, İstanbul, 1951.

- ÖZBUDUN, Ergun**, 1924 Anayasası, İstanbul, 2012.
- ÖZBUDUN, Ergun**, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu, **Ed: Nuri BİLGİN**, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, içinde, İstanbul, 1997.
- ÖZBUDUN, Ergun**, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 2013.
- ÖZKIRIMLI, Umut**, Milliyetçilik Kuramları, Ankara, 2015.
- PAMUK, Şevket**, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi, İstanbul, 2014.
- PLATON**, La République, Paris, 1966.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques**, Du Contrat Social, Paris, 2001.
- SKEAT, Walter W.**, An Etymological Dictionary of the English Language, New York, 1985.
- SMITH, Edward C.**, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yıl: 1958, Cilt: 13, Sayı: 3, Çev: **Mümtaz SOYSAL**.
- TANÖR, Bülent**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul, 2011.
- TEZİÇ, Erdoğan**, Anayasa Hukuku, İstanbul, 2014.
- TUNAYA, Tarık Zafer**, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), İstanbul, 2009.
- UYGUN, Oktay**, Devlet Teorileri, İstanbul, 2014.
- VURAL DİNÇKOL, Bihterin**, Atatürk Devrimi, İstanbul, 2001.
- VURAL DİNÇKOL, Bihterin/SOMER, Pervin**, Atatürk İlkeleri ve Devrimi, İstanbul, 2006.
- YEĞEN, Mesut**, Yeni Anayasa Eski Yurttaşlık, Liberal Düşünce, Yıl: 13, Sayı: 50, İlkbahar-2008.